

ისტორიისა და
ეთნოლოგიის
ინსტიტუტი

1

ქრონოსი

დაიბეჭდა შპს „პრინტჯეო“-ში
თბილისი 2020

IVANE JAVAKHISHVILI
TBILISI STATE UNIVERSITY

CHRONOS

Journal of the
Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

1

Tbilisi
2020

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქრონოსი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ყურნალი

1

თბილისი
2020

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ყოველწლიური, მრავალპროფილიანი, რეფერირებადი სამეცნიერო ჟურნალი *ქრონოსი* აქვეყნებს ისტორიის, ეთნოლოგიის, ფიზიკური ანთროპოლოგიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის დარგებში შესრულებულ ორიგინალურ ნაშრომებს, რომლებიც ეხება საქართველოსა და მასთან დაკავშირებულ სამყაროს, რაც ხელს შეუწყობს ქართველოლოგიის პრობლემატიკის და რეგიონის ისტორიის უკეთ გააზრებას. ჟურნალი განკუთვნილია სპეციალისტთა და საისტორიო მეცნიერებით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

The *Chronos* – a peer-reviewed annual multidisciplinary scientific journal of Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University publishes original works in history, ethnology, physical anthropology, archaeology and art history related to Georgia and the surrounding world; this will contribute to a better understanding of the problems of Kartvelology and the history of the region. The journal is intended for professionals and readers interested in historical science.

სარედაქციო კოლეგია

ლიანა ბითაძე, დავით გაგოშიძე, შალვა გლოველი, ვახტანგ გოილაძე, მარიამ დიდებულიძე, ვალერი ვაშაკიძე, ალექსანდრე თვარაძე (მთ. რედაქტორი), ერიკ თუნო (აშშ), ქევენ თუითი (კანადა), ჰუბერტუს ფ. იანი (დიდი ბრიტანეთი), † დიმიტრი თუმანიშვილი, ხათუნა იოსელიანი, ჰიროტაკე მაედა (იაპონია), სალომე მელაძე, ნინო მინდაძე, დავით მინდორაშვილი, გოდერძი ნარიმანიშვილი, ანეგრეტ პლონტკე-ლიუნინგი (გერმანია), სტივენ რაპი (აშშ), გიორგი ქავთარაძე, ხათუნა ქოქრაშვილი, დავით ყოლბაია (პოლონეთი), ნათია ჯალაბაძე.

Editorial Board

Liana Bitadze, Davit Gagoshidze, Shalva Gloveli, Vakhtang Goiladze, Mariam Didebulidze, Valeri Vashakidze, Aleksandre Tvaradze (Editor-in-Chief), Erik Thuno (USA), Kevin Tuite (Canada), Hubertus F. Jahn (Great Britain), † Dimitri Tumanishvili, Khatuna Ioseliani, Hirotake Maeda (Japan), Salome Meladze, Nino Mindadze, Davit Mindorashvili, Goderdzi Narimanishvili, Annegret Plontke-Lüning (Germany), Stephen Rapp (USA), Giorgi Kavtaradze, Khatuna Kokrashvili, David Kolbaia (Poland), Natia Jalabadze.

ჟურნალი დაიბეჭდა შპს “პრინტჯეო“-ში

ISSN 2667-9477

977-2667-9-4700-4

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ისტორია

ზაზა ალექსიძე

მართლა სჯიდა სიკვდილით ქართლის კათალიკოსს
სომეხთა კათალიკოსი?.....9

ხათუნა გაფრინდაშვილი

მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ქვეყნის ისტორიაში“
მაშტოცის შესახებ დაცული ცნობები15

ვლადიმერ კეკელია

რამდენიმე შესწორება ანისის ეპიგრაფიკაში
(წმ. გრიგოლ განმანათლებლის
ეკლესიის სომხური წარწერები)25

ეკა კვაჭანტირაძე

სომხური პროექტი XVIII საუკუნის საქართველოში.....33

ირაკლი ფალავა

სამ განზომილებაში მოღვაწენი:
კახეთისა და კახეთ-ჰერეთის მონარქთა ნოდებულება45

მარიამ ჩხარტიშვილი

წმინდა ასურელ მამათა ღვანლისადმი მიძღვნილი
ჰაგიოგრაფიული ციკლის ისტორიის ძირითადი ფაქტები80

ლავრენტი ჯანიაშვილი

რუსული საოკუპაციო პოლიტიკა და ქართულ-ოსური
ურთიერთობა შიდა ქართლში.....112

ეთნოლოგია

როლანდ თოფჩიშვილი

ხორხი/ხორხის ხეობა (ეთნოისტორიული ნარკვევი)129

ნინო მინდაძე

დაავადებებთან დაკავშირებული ერთი ტრადიციის შესახებ
(ხევსურეთის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით).....140

ფიზიკური ანთროპოლოგია

ლიანა ბითაძე, დავით ჭითანავა, შორენა ლალიაშვილი, ნინო თავართქილაძე, რამაზ შენგელია გვარსახელები და მოსახლეობის ანთროპოლოგიური და გენეტიკური პოლიმორფიზმი	155
---	-----

არქეოლოგია

ზურაბ ბრაგვაძე პიტიასში ბუზმიჰრ კეთილი	176
დავით გაგოშიძე აღჯაყალა-გაგის ციხე - ცურტავი?	185
დავით მინდორაშვილი არქეოლოგიური გათხრები ციხისძირში და პეტრა-ციხისძირის იგივეობის საკითხი.....	204
ნინო შანშაშვილი, გოდერძი ნარიმანიშვილი ყოველდღიური ცხოვრება ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანების და მეორე ნახევრის თრიალეთში (სამხრეთ კავკასია).....	235

ხელოვნების ისტორია

ზაზა სხირტლაძე, ნელი ჩაკვეტაძე მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის ერთი რელიეფის გამო.....	258
---	-----

მეცნიერის არქივიდან

დევი ბერძენიშვილი რეცენზია დარეჯან ქაქუცას ასულ კლდიაშვილის მიერ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილ დისერტაციაზე „ქართული სამონასტრო სულთა მატრიანეები“	270
---	-----

ბასსენება

ლევან გორდეზიანი გიორგი მელიქიშვილის საიუბილეოდ.....	280
ლია მელიქიშვილი მოგონება თინათინ ყაუხჩიშვილზე.....	284

C O N T E N T S

HISTORY

Zaza Aleksidze

Could the Armenian Catholicos Really Sentence Catholicos
of Kartli to Death?9

Khatuna Gaprindashvili

Information about Maštoc‘ in “The History of the Country
of Albania” by Movsēs Kałankatwac‘i15

Vladimer Kekelia

Some Revisions in the Epigraphy of Ani (Armenian Inscriptions
of the Church of St. Gregory the Illuminator)25

Eka Kvachantiradze

Armenian Project in Georgia in the 18th Century.....33

Irakli Paghava

Acting in Three Dimensions: the Titulary of Kakheti
and Kakhet-Hereti Monarchs45

Mariam Chkhartishvili

The Principal Facts of the History of the Hagiographical Cycle
Devoted to the Activities of Monks from Assyria80

Lavrenti Janiashvili

Russian Occupation Policy and Georgian-Ossetian
Relations in Shida Kartli.....112

ETHNOLOGY

Roland Topchishvili

Khorkhi / Khorkhi Gorge (Ethnohistorical Essay) 129

Nino Mindadze

On One of the Traditions related to Illness
(According to Ethnographic Data of Khevsureti)..... 140

PHYSICAL ANTHROPOLOGY

Liana Bitadze, David Chitanava, Shorena Laliashvili, Nino Tavartkiladze, Ramaz Shengelia Family Names and Anthropological and Genetic Polymorphisms of the Population.....	155
---	-----

ARCHEOLOGY

Zurab Bragvadze Pitiakhsh Buzmihir the Kind	176
David Gagoshidze Is Aghjakala-Gagi Fortress - Tsurtavi?.....	185
David Mindorashvili Archaeological Excavations in Tsikhisdziri and the Issue of Identity of Petra-Tsikhisdziri.....	204
Nino Shanshashvili, Goderdzi Narimanishvili Everyday Life in Trialeti (South Caucasus) in the Middle and the Second Half of the 2 nd Millennium B. C.....	235

ART HISTORY

Zaza Skhirtladze, Neli Chakvetadze On one Relief of the Church of the Holy Cross in Mtskheta.....	258
---	-----

FROM THE ARCHIVE OF THE SCHOLAR

Devi Berdzenishvili Review on the Doctoral Dissertation of Darejan Kldiashvili “Georgian Monastic Synodika”	270
--	-----

MEMORY

Levan Gordeziani To the Anniversary of Giorgi Melikishvili.....	280
Lia Melikishvili Recollections about Tinatin Kaukhchishvili.....	284

მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ქვეყნის ისტორიაში“
მაშტოცის შესახებ დაცული ცნობები

ძველ სომხურ საისტორიო მწერლობაში V საუკუნის სომეხი მოღვაწის, მაშტოცის შესახებ დაცული ცნობები მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. სომეხი ავტორები სომეხი ხალხის თავგადასავალის აღწერისას ეხებოდნენ მაშტოცის მოღვაწეობის ხანას, წერილობითი წყაროებისა თუ ზეპირი გადმოცემების საშუალებით თაობიდან თაობას გადასცემდნენ მაშტოცის შესახებ არსებულ ცოდნას. საუკუნეთა მანძილზე ეს ცნობები იცვლებოდა და ხშირად ურთიერთგამომრიცხავიც კი ხდებოდა, რაც მკვლევრებს ფართო ასპარეზს აძლევდა წყაროთა მონაცემები საკუთარი ინტერპრეტაციით წარმოეჩინათ.

ამ მხრივ საინტერესო მასალა შემოგვინახა მოსე კალანკატუელის „ალბანთა ქვეყნის ისტორიამ“. მასში გადმოცემულია ალბანეთის რელიგიური და სოციალურ-პოლიტიკური საკითხები უძველესი დროიდან X საუკუნის ბოლომდე. „ალბანთა ქვეყნის ისტორია“, თავის მხრივ, არაერთხელ გამხდარა მკვლევართა ინტერესის საგანი, მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი მიეძღვნა თხზულების დანერის დროისა და ავტორის თუ ავტორთა ვინაობის საკითხის გარკვევას. „ალბანთა ქვეყნის ისტორია“ იმ სახით, როგორი ფორმითაც მან ჩვენამდე მოაღწია, ერთ მთლიან ნაწარმოებად X საუკუნეში ჩამოყალიბდა, თუმცა წერა გაცილებით ადრე, VII საუკუნეში უნდა დაწყებულიყო. წყაროთა განსხვავებული მონაცემების გამო, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული ვარაუდებიც განსხვავებულია.¹ ყველაზე გავრცელებული მოსაზრებით, თხზულების პირველი და მეორე ნაწილის ავტორად ითვლება მოსე კალანკატუელი, რომელმაც თავისი ნაწარმოები VII საუკუნეში დაწერა, ხოლო X საუკუნეში მესამე ნაწილი დაამატა და თხზულებას საერთო რედაქცია გაუკეთა მოსე დასხურანელმა.²

V საუკუნის სომეხი მოღვაწის, მაშტოცის შესახებ საუბარია „ალბანთა ქვეყნის ისტორიის“ პირველ და მეორე წიგნში, ანუ იმ ნაწილში, რომელსაც მოსე კალანკატუელის კალამს მიაკუთვნებენ. ჩვენც თხზულების პირველი და მეორე წიგნის ავტორს ტრადიციულად მოსე კალანკატუელს ვუწოდებთ.

მოსე კალანკატუელის თხზულებაში მაშტოცის შესახებ დაცულ ცნობებს, ფაქტობრივი მასალის მიხედვით, პირობითად ორ ნაწილად დავაჯგუფებთ: 1. ცნობები, რომლებსაც ზეპირსიტყვიერების გზით მოთხრობილი ამბები შეიძლება ეწოდოს; 2. ცნობები, რომელთაც საფუძვლად კონკრეტული ისტორიული წყარო უდევთ.

¹ *The History of the Caucasian Albanians*, გვ. XV-XVIII; მოვსეს კალანკატუაცი, *ალბანთა ქვეყნის ისტორია*, გვ. 10-11.

² Մուխեա Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի*, გვ. Ե-ԼԳ.

მაშტოცის მოღვაწეობის შესახებ პირველი სახის ცნობები გაბნეულია „ალბანთა ქვეყნის ისტორიის“ ორივე ნიგნში. პირველ ნიგნში (27-ე, 28-ე, 29-ე თავები) მოთხრობილია მაშტოცის პილიგრიმოზა წმინდა ქალაქ იერუსალიმში. „ისტორიის“ მიხედვით, მაშტოცი იერუსალიმიდან მოწაფეებთან ერთად დაბრუნდა, თან ჩამოიტანა ვერცხლის ჯვარი, რომელშიც იყო უფლის ჯვრის წმინდა ნაწილი. მოვიდა უტიქისა და ალბანეთის მხარეებში ქრისტიანობის საქადაგებლად, დაემკვიდრა გიშად წოდებულ ადგილას, განაახლა ეკლესია და განამტკიცა სარწმუნოება. უტიქის მცხოვრებთა, ალბანთა, ლფინთა და კასპთა, ასევე სხვადასხვა ტომთა შორის სახარებას ქადაგებდა. გარგარები, კამჭები და ჰეფთალეები ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოაქცია და ასწავლა ღვთისმსახურების წესი, რაც უწინაც იცოდნენ, მაგრამ დავიწყებული ჰქონდათ. მაშტოცი იყო მქადაგებელი და მოციქული მთის ბარბაროსი ტომებისა და აცნობდა მათ ყოველივეს მათი ენის დამწერლობით.¹

ამის შემდეგ თხზულებაში გადმოცემულია, თუ როგორ ამოთხარა მინა მაშტოცმა და იქ წმინდა ჯვარი დამალა მოძალადეებისაგან დასაცავად. ამ ადგილას დატოვა თავისი მოწაფეები, რომლებმაც სწორედ აქ მიიღეს მონა-მეობრივი გვირგვინი. გარკვეული პერიოდის შემდეგ ჯვრის სავანეზე საძირ-კველი ჩაყარეს და ეკლესია ააშენეს, რომელსაც გიშის „ძველ ეკლესიას“ უწოდებდნენ.²

თავად მაშტოცს რა ბედი ეწია, ალბანეთიდან წავიდა თუ იქვე განაგრძო მოღვაწეობა, ამის შესახებ თხზულებაში არაფერია ნათქვამი. მაშტოცის მოწაფეთა შესახებ მომდევნო თხრობიდან ირკვევა, რომ იგი უკვე გარდაცვლილია: მოძღვრის აღსრულების შემდეგ მოწაფეები გაემართნენ იერუსალიმისაკენ, წმინდა პატრიარქს უამბეს მაშტოცის მოღვაწეობის, მისი სათნოებისა და სასწაულების შესახებ. იერუსალიმის პატრიარქმა მათ თან სამი ღვთისმოსავი კაცი გამოაყოლა. მათგან ერთს სახელად ათანასე ერქვა, რომელიც დიდი თხოვნით წაიყვანეს ალბანეთში, ეკლესიის წინამძღვრად რომ აერჩიათ.³

თხზულების მეორე ნიგნში (29-ე, 30-ე, 31-ე და 33-ე თავები) გადმოცემულია ისრაელ მონაზონის ხილვა წმინდა მაშტოცზე, მისი მოწაფეების მონა-მეობრივ აღსასრულზე, აქვე აღნიშნულია გიშში მაშტოცის წმინდა ჯვრის პოვნის შესახებ, რომელსაც ზედ თანაბარი ზომის სომხური, ბერძნული და სირიული წარწერა ჰქონია.⁴

„ალბანთა ქვეყნის ისტორიაში“ დაცული ეს ამბები პირდაპირ თუ ირიბად მაშტოცის სახელთან არის დაკავშირებული და, რაც მთავარია, სხვა წყაროებით არ დასტურდება. ჰრ. აჭარიანის აზრით, ავტორს ეს ცნობები სხვა

¹ იქვე, გვ. 95-96.

² იქვე, გვ. 96-97.

³ იქვე, გვ. 97-99.

⁴ იქვე, გვ. 201-220.

წერილობითი ძეგლებიდან უნდა შეეკრიბა, რომლებიც, ჩანს, მცირე რაოდენობით,¹ მაგრამ მაინც არსებობდა ალბანეთის სხვადასხვა ეკლესია-მონასტრებში. თუ რამდენად პატიოსანი და ობიექტური იყო მოსე კალანკატუელი მის ხელთ არსებული წყაროს გამოყენებისას, ძნელია ამის თქმა, მაგრამ რადგან ისტორიკოსი ხშირად მითიურ ისტორიებს გვიამბობს, ამიტომ მის მიერ გადმოცემულ ამბებს, როგორც სომეხი მეცნიერი აჭარიანი აღნიშნავდა, დიდი სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთო.²

ივ. ჯავახიშვილი მოსე კალანკატუელის თხზულების სათაურებს სხვათა შეთხზულად მიიჩნევდა. მისი შეფასებით, კალანკატუელის ცნობათა სხვა წყაროებთან შეუსაბამობას ძველი სომეხი მნიგნობარ-გადამწერნიც რომ კარგად ხედავდნენ, ეს ჩანს პირველი წიგნის 27-ე და 28-ე თავების სათაურებიდან: „ზაღაყა სრქიჲნ შხარიყაჲ სი რსქერაგ სირა ყასთნიჲჲს ქიყასასარაჲ“ – „წმინდა მესროპისა და მის მეგობართა შესახებ ეპიკური ისტორია“; „ჯარაყაჲ სარაყა აჯასქერაჲს სრქიჲნ შაჯოიგი რიქ სერქიჲს ვიღასარაჲ“ – „ქვემოთ თქმულებად მოთხრობილი წმინდა მამტოცის მონაფეების შესახებ“.³

ეპიკური ისტორიების გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, მოსე კალანკატუელის თხზულებაში მამტოცის შესახებ გადმოცემულია ისეთი ამბები, რომლებიც სხვა წერილობით ძეგლებშიც გვხვდება. თხზულების მეორე წიგნის მესამე თავი მთლიანად მამტოცის ალბანეთში მოღვაწეობას ეხება. მასში აღწერილია სომეხი მოღვაწის მისვლა ალბანეთს მეფის კარზე, ქრისტიანული მოძღვრების გავრცელება და ბენიამინ მთარგმნელის დახმარებით ალბანური დამწერლობის შექმნა: „იმ დროს, როდესაც ბერძენთა იმპერატორი იყო თეოდოსი მცირე, სომხეთის მეფე ვრამშაპუჲი, სპარსეთის მეფე იეზიდგერდი და ალბანეთის მეფე არსვალენი, მოვიდა ალბანეთში ნეტარი მესროპი, დიდად ნაღვანი რჩეული ჭურჭელი სული წმიდისა, ჩვენს პატრიარქ იერემიასთან და მეფე ესვალენთან. მათ ნებით იტვირთეს მისი მოძღვრება, რადგანაც მას მინიჭებული ჰქონდა

¹ ალბანურ ენაზე წიგნების არსებობის შესახებ ცნობები თვით მოსე კალანკატუელის ისტორიამ შემოგვინახა. ისტორიის თანახმად, ალბანეთის საკათალიკოსო ტახტის მპყრობელი ერთხანს იყო ქალკედონიტი ნერსე. სომხეთის კათალიკოსის ელიას დახმარებით იგი ტახტიდან ჩამოაგდეს და გადასახლება უპირებდნენ, მაგრამ ნერსემ ვერ გაუძლო ტანჯვას და გარდაიცვალა. ახლადარჩეულმა კათალიკოსმა სიმეონმა ეკლესიიდან აღკვეთა ნერსეს მიერ დადგენილი წესები, ასევე ნერსეს შეგროვებული ქალკედონური „წიგნები, რომლითაც სავსე იყო ზანდუკი, წაიღეს და მთლიანად მდინარე ტრტუში ჩაყარეს, მის საზაფხულო სადგომთან, რომელსაც ბერდაკური ეწოდებოდა“ (Մովսես Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի, გვ. 297). „წიგნებით სავსე ზანდუკები“ დიდი რაოდენობით ალბანური წიგნების არსებობაზე მიუთითებს. ამასვე ადასტურებს სინას მთაზე ალბანური პალიმფსესტების აღმოჩენა (*The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai*, 2007).

² Աճառյան, *Հայոց գրերը*, გვ. 42-43.

³ ჯავახიშვილი, *ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა*, გვ. 178.

ღვთიური მადლი, მისი ხელით სულიწმინდამ სომხებსა და ქართველებს დამ-
წერლობა მისცა. მათ მოიწონეს და გადასცეს [მას] სწავლაში გამორჩეული
ყრმები. სივნიეთიდან იხმეს ბენიამინ მთარგმნელი, რომელიც ჭაბუკმა ვასაკმა
ანანია ეპისკოპოსის საშუალებით გამოგზავნა. და მივიდნენ ისინი მესროპთან,
მათ შექმნეს დამწერლობა გარგარების ხორხისმიერი, ხშული, მკაცრი და უხეში
ენისათვის. [მესროპმა] აქ ზედამხედველად დატოვა თავისი მონაფე იონათანი,
სამეფო სახლში მღვდლები განაწესა და დაბრუნდა სომხეთში. შემდეგ გადავიდა
ბიზანტიაში თეოდოსი კეისართან და იქიდან კვლავ მიმოდოდა მონაფეებთან
ერთად. შეიტყო, რომ გარდმანში დარჩენილიყო წარმართული მწვალებლობა,
დაბრუნდა სივნიეთიდან და მოვიდა გარდმანის მთავარ ხურსთან. მისი საშუა-
ლებით მოაქცია ისინი, თვითონ კი გაემართა ქართველთა პიტიახშის აშუშას
მონოდების გამო მისივე საქმისათვის.

ამავე დროს გამოჩნდა წყეული ნესტორი, რომელიც ორასმა მამამ დავმო
ეფესოში. იეზიდგერდ II-ის მეფობის პირველ წელს, ნავასარდის თვის ბოლოს მი-
ცვალა წმინდა საჰაკი, ხოლო ექვსი თვის შემდეგ ქალაქ ვალარშაპატში აღესრუ-
ლა ნეტარი ვარდაპეტი მესროპი, რომელიც წმინდანთა შორის განისვენებს¹.

მოსე კალანკატუელი „აღბანთა ქვეყნის ისტორიის“ ორივე წიგნში ერ-
თსა და იმავე პიროვნებაზე საუბრობს, თუმცა გადმოცემული ამბები არსები-
თად განსხვავდება ერთმანეთისგან: თხზულების იმ ნაწილში, სადაც V საუ-
კუნის სომეხი მოღვაწე ქრისტიანობის მქადაგებლად და აღბანელი ხალხის
მომაქცევლად წარმოგვიდგება, ყველგან მაშტოცად მოიხსენიება. მართა-
ლია, ერთგან პირველი წიგნის 27-ე თავის სათაურში წერია „წმინდა მესროპის
შესახებ“-ო [«Յադագս սրբոյն Մեսրոպայ»], მაგრამ ეს მხოლოდ სათაურშია
და ტექსტში ყველგან მაშტოცი ეწოდება. შესაძლოა, სათაურში მაშტოცის
ნაცვლად მესროპის არსებობა გვიანდელი გადამწერის ან რედაქტორის
ჩარევის შედეგი იყოს. მეორე წიგნის მესამე თავში აღწერილი ამბები კი -
აღბანური დამწერლობის შექმნა და გავრცელება - მესროპის სახელს
უკავშირდება. ერთი პიროვნების ორი სახელით მოხსენიების გამო ივანე
ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ მოსე კალანკატუელს ან თხზულების
კომპილატორს მაშტოცის ამბების გადმოცემისას ორი განსხვავებული
წყარო უნდა ჰქონოდა ხელთ.²

მესროპი გვიანდელი სახელია და VII საუკუნეშიც კი არ გამოიყენებოდა.
ამიტომ თხზულების მეორე წიგნის მესამე თავი, სადაც მესროპის მიერ აღ-
ბანური ანბანის შექმნა აღწერილი, გვიანდელ წყაროს უნდა ემყარებოდეს.

¹ Մովսէս Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի*, გვ. 117-118.

² ჯავახიშვილი, *ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა*, გვ. 174.

რა წყაროთი შეიძლება ესარგებლა მოსე კალანკატუელს ან თხზულების რედაქტორს ისტორიის ამ ნაწილის შექმნისას? მკვლევართა ერთ ნაწილს წყაროდ კორიუნი მიაჩნია, მეორე ნაწილს კი - მოსე ხორენელი.¹

კორიუნის „მაშტოცის ცხოვრების“ თანახმად, მაშტოცი ალბანეთში წავიდა მას შემდეგ, რაც სომხეთის ბერძნულ ნაწილში გაავრცელა თავისი სწავლება, შეხვდა ალბანეთის მეფესა და ეპისკოპოსს და მათაც გააცნო თავისი მოძღვრება.² მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიაში“ კი მაშტოცი ქართლში მოღვაწეობის დასრულებისთანავე მიემართება ალბანეთის მხარეში.³

„ალბანთა ქვეყნის ისტორიის“ ცნობები ამ მხრივ განსხვავდება ორივე წყაროსგან. პირველი ნაწილის მიხედვით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მაშტოცი იერუსალიმიდან მოდის ალბანეთში ქრისტიანობის გასავრცელებლად, მეორე ნაწილში კი სრულებით არ ჩანს, რა გზა განვლო მაშტოცმა ალბანეთში მისვლამდე: „იმ დროს, როდესაც ბერძენთა იმპერატორი იყო თეოდოსი მცირე, სომხეთის მეფე - ვრამშაპუჭი, სპარსეთის მეფე - იეზდიგერდი და ალბანეთის მეფე - არსვალენი, მოვიდა ალბანეთში ნეტარი მესროპი, დიდად ნაღვანი რჩეული ჭურჭელი სული წმიდისა, ჩვენს პატრიარქ ერემიასთან და მეფე ესვალენთან“.⁴

მოსე კალანკატუელი მაშტოცის მიერ ალბანური დამწერლობის შექმნის ისტორიას კორიუნისგან განსხვავებულად გადმოგვცემს. კორიუნის თხზულებაში მაშტოცი ბენიამინის დახმარებით ქმნის ალბანურ ანბანს სომხეთის ბერძნულ ნაწილში ქადაგების დროს და ამის შემდეგ მიდის ალბანეთში მეფე არსვალენთან და იერემია ეპისკოპოსთან, წარუდგენს მათ ალბანურ დამწერლობას და სწორედ მათი ხელშეწყობით ავრცელებს თავის სწავლებას ალბანთა ქვეყანაში: „თვალის დახამხამებაში ველური, ზარმაცი და პირუტყვთა მსგავსი ალბანეთის ქვეყანა წინასწარმეტყველთა, მოციქულთა მცოდნე და სახარების მემკვიდრე ხდებოდა, ღვთიური გადმოცემებიდან არაფერი [დარჩა] შეუმეცნებელი. და კვლავ, ალბანეთის ღვთისმოსიშმა მეფემ უფრო მეტი ერთგულებით მკაცრად უბრძანა სატანის მიმდევარ და ეშმაკის მსახურ ხალხს, განშორებოდნენ და გათავისუფლებულიყვნენ ძველი ფუჭი საქმეებისაგან და დამორჩილებოდნენ ქრისტეს ყველაზე სასურველ უღელს“.⁵

¹ „ალბანთა ქვეყნის ისტორიის“ მეორე წიგნის III თავის წყაროდ ნ. ადონცი კორიუნს ასახელებს, ბოლო სტრიქონი კი მოსე ხორენელისგან აღებულია მიაჩნია, იხ.: *Աղոսց, Երկեր*, გვ. 383; ამ მოსაზრებას იზიარებს ივ. ჯავახიშვილი. მეცნიერი აღნიშნავს, მოსე კალანკატუელის ისტორიის მეორე ნაწილში გადმოცემული ამბები კორიუნის ცნობებს მიჰყვება, მაგრამ საგულისხმო და დამახასიათებელია ის, რომ მოსე კალანკატუელი, მოსე ხორენელის მსგავსად, კორიუნს წყაროდ არ ასახელებს, იხ.: *ჯავახიშვილი, ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა*, გვ. 175.

² *Կորյուն, Վարք Մաշտոցի*, გვ. 118.

³ *Սուխա Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց*, გვ. 328-329.

⁴ *Սուխա Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի*, გვ. 117.

⁵ *Կորյուն, Վարք Մաշտոցի*, გვ. 118-120.

მოსე კალანკატუელის თხზულებაში კი მამტოცი ალბანურ ანბანს ალბანეთში ყოფნისას ქმნის. კალანკატუელის ეს ცნობა ახლოს დგას მოსე ხორენელის ნარატივთან. ალბანელი ხალხის ენაც კი ერთნაირად არის დახასიათებული ორივე წყაროში:

მოსე კალანკატუელი
„ალბანთა ქვეყნის ისტორია“

«Հաճեցան և ետուն մանկունս ընտիրս յուսումն. և գԲենիսմին թարգման կոչեալ ի Սիւնեաց, գոր Վասակ Մանուկ ի ձեռն Անանի եպիսկոպոսին արձակեաց: Եւ նոքա եկեալ առ Մեսրոպ և *նոքոք սսեղծ գնշանագիրս կոկորդախօս, աղխագուր, խժական, խեցքեկագունի լեզուին Գարգարացոց:* Թողոյ աստ վերակացու գաշակերտն իւր Յովնաթան, և ի տան թագաւորի կարգեալ քահանայս դառնայ ի Հայս»¹:

„მათ [მეფემ და ეპისკოპოსმა] მოიწონეს და მისცეს სწავლაში გამორჩეული ყრმები. სივნიეთიდან იხმეს ბენიამინ მთარგმნელი, რომელიც ჭაბუკმა ვასაკმა ანანია ეპისკოპოსის საშუალებით გამოგზავნა. და მივიდნენ ისინი მესროპთან, *მათ შექმნეს დამწერლობა გარგარების ხორხისმიერი, არაკეთილზმოვანი, მკაცრი და უხეში ენისათვის.* [მესროპმა] აქ ზედამხედველად დატოვა თავისი მონაფე იონათანი, სამეფო სახლში მღვდლები განაწესა და დაბრუნდა სომხეთში“.

მოსე ხორენელი
„სომხეთის ისტორია“

«... որոց կამაო յանձն առեալ գկարդապետութիւն նորս, ետուն մանկունս ընտիրս: Եւ կոչեալ գԲենիսմին ուն շնորհաւոր թարգման, գոր անդանդաղ արձակեաց մանուկն Վասակ Սիւնեաց տէր ի ձեռն Անանիայի եպիսկոպոսի իւրոյ. *որովք սսեղծ գնշանագիրս կոկորդախօս աղխագուր խժական խեցքեկագունին այնորիկ գարգարացոց լեզուին:* Եւ վերակացու թողեալ գաշակերտ իւր Յովնաթան, միանգամայն և քահանայս կացուցեալ դրանն արքունի, ինքն դառնաց ի Հայս»²:

„მათ თავიანთი ნებით შეიწყნარეს მესროპის მოძღვრება და გადასცეს მას გამორჩეული ყრმები. [მესროპმა] მიიხმო ვინმე ბენიამინი, ნიჭიერი მთარგმნელი, რომელიც დაუყოვნებლივ გაუგზავნა მას სივნიეთის ხელისუფალმა, ჭაბუკმა ვასაკმა თავისი ეპისკოპოსის ანანიას თანხლებით. *მათი შეწევნით [მესროპმა შექმნა ანბანი გარგარელთა ხორხისმიერი, არაკეთილზმოვანი, მკაცრი და უხეში ენისათვის.* მან იქ მეთვალყურედ დატოვა თავისი მონაფე იონათანი, განაწესა

¹ Մովսես Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի*, გვ. 117-118.

² Մովսես Խորենացի, *Պատմութիւն Հայոց*, გვ. 329.

აგრეთვე სამეფო კარის ხუცესნი, თავად კი სომხეთში დაბრუნდა“.

მოსე კალანკატუელის ცნობით, ალბანეთიდან სომხეთში დაბრუნებული მაშტოცი ბიზანტიაში მიემგზავრება, იქიდან კი გარდმანის გავლით მიდის არშუშა პიტიახშთან, რომელმაც თავად მოუწოდა მაშტოცს: „შემდეგ გადავიდა ბიზანტიაში თეოდოსი მეფესთან. იქიდან დაბრუნებული დადიოდა მონაფეებთან ერთად. შეიტყო, რომ გარდმანში დარჩენილიყვნენ წარმართები. მიბრუნდა სივნიეთიდან და წავიდა გარდმანის იმხან ხურსთან. მისი საშუალებით მოაქცია ისინი, ხოლო თვითონ გაეშურა ქართველთა ბღემხის, აშუშას მონოდების თანახმად, მისივე საქმის გამო“.¹

მოსე კალანკატუელის ისტორია ამ მხრივაც განსხვავდება კორიუნის თხზულებისაგან (კორიუნის ცნობით, მაშტოცი ალბანეთიდან პირდაპირ ქართლში მიემართება) და ახლოს დგას მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიაში“ აღწერილ ამბებთან, რომლის თანახმად, ალბანეთიდან სომხეთში დაბრუნებულ მაშტოცს საჰაკ კათალიკოსი თავის შვილიშვილთან ერთად გზავნის კონსტანტინოპოლში იმპერატორ თეოდოსისთან და ატიკოს პატრიარქთან. კონსტანტინოპოლიდან დაბრუნების შემდეგ იწყება ახალი ეტაპი მაშტოცის მქადაგებლობითი მოღვაწეობისა: გოლთნი, ბალასაკანის მხარე, გარდმანი, აქედან ტაშირის მთავარ არშუშასთან გადადის და კვლავ სომხეთში ბრუნდება.² მოსე კალანკატუელის თხზულებაში მაშტოცის მოღვაწეობის მასშტაბები შემცირებულია, თუმცა მოგზაურობის ძირითადი ხაზი მოსე ხორენელის „ისტორიას“ მიჰყვება.

„ალბანთა ქვეყნის ისტორიაში“ მაშტოცის შესახებ თხრობა საჰაკ კათალიკოსისა და მაშტოცის გარდაცვალების ამბით სრულდება: „იეზდიგერდ II-ის მეფობის პირველ წელს, ნავასარდის თვის ბოლოს მიიცვალა წმინდა საჰაკი, ხოლო ექვსი თვის შემდეგ ქალაქ ვალარშაპატში აღესრულა ნეტარი ვარდაპეტი მესროპი, რომელიც განისვენებს წმინდანთა შორის“.³

კორიუნის „მაშტოცის ცხოვრებაში“ ვალარშაპატი ნორ ქალაქად არის მოხსენიებული. მოსე კალანკატუელი ხორენელის მსგავსად ქალაქს, სადაც მაშტოცი გარდაიცვალა, ვალარშაპატს უწოდებს და თხრობას აქ ამთავრებს. მოსე ხორენელისგან განსხვავებით, ისტორიკოსი ვალარშაპატიდან სოფელ ოშაკანში მაშტოცის ნეშტის გადასვენების ფაქტს არ აღნიშნავს.

წარმოდგენილი მასალის ანალიზიდან თვალნათლივ ჩანს, რომ „ალბანთა ქვეყნის ისტორიის“ პირველ ნაწილში მაშტოცის შესახებ მოთხრობილი ამბები აღწერილი უნდა იყოს ალბანური ტრადიციის საფუძველზე. ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებით, თხზულების პირველ ნაწილში სომეხ კომპილატორ ისტორიკოსს დაცული აქვს ალბანური საიტორიო წყაროს ნაწყვეტი,

¹ შიქანე ყაღანსკათოიუაგი, *წასთორიქინ სტორიანსიგ სჯიხარხი*, გვ. 118.

² შიქანე ხორენეაგი, *წასთორიქინ ჯაიგი*, გვ. 333-336; 339-341.

³ შიქანე ყაღანსკათოიუაგი, *წასთორიქინ სტორიანსიგ სჯიხარხი*, გვ. 118.

რომელშიც ეროვნულ-ისტორიული კონცეფციაა აღბეჭდილი ქრისტიანობის დასაწყისისა და მომდევნო ხანის შესახებ. ამას უნდა უპირისპირდებოდეს კალანკატუელის მეორე ცნობა მესროპის (მაშტოცის - ხ. გ.) მიერ აღბანური ანბანის გამოგონების თაობაზე. პირველ ნაწილში მხოლოდ ერთი წინადადებით არის ნათქვამი, რომ ერთმა მოძღვარმა, „რომელსაც მინიჭებული ჰქონდა ღვთიური მადლი, მისი ხელით სულიწმინდამ სომხებსა და ქართველებს დამწერლობა მისცა“-ო. ივანე ჯავახიშვილის მტკიცებით, ეს ცნობა სომეხი კომპილატორის გვიანდელ ჩანართს უნდა წარმოადგენდეს. მისივე აზრით, აღბანური ცნობით, მაშტოცი აღბანეთის მქადაგებელ-განმანათლებელი გამოდის და არა მწიგნობარ-მთარგმნელი, როგორც ის კორიუნს ჰყავს დახასიათებული.¹

„აღბანთა ქვეყნის ისტორიის“ იმ ნაწილისთვის, რომელშიც მაშტოცის მიერ აღბანური ანბანის შექმნასა და ქრისტიანობის გავრცელებაზეა საუბარი, დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წყაროდ მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორია“ გამოყენებული. თუ გავიზიარებთ მკვლევართა მოსაზრებას მოსე ხორენელის IX საუკუნეში მოღვაწეობის შესახებ,² მაშინ VII საუკუნეში მოღვაწე მოსე კალანკატუელს არ შეეძლო ხორენელის ნაშრომით ესარგებლა. აქ ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ ცნობები მოგვიანებით, მოსე ხორენელის მიხედვით, შეიტანა მოსე დასხურანელმა - პირველი ორი თავის რედაქტორმა და მესამე თავის ავტორმა. მაგრამ ამ შემთხვევაში მაინც რჩება კითხვა, „აღბანთა ქვეყნის ისტორიის“ სრული ტექსტის ჩამომყალიბებელმა რატომ არ გაითვალისწინა, რომ ტექსტში აშკარა წინააღმდეგობა გაჩნდა (იგულისხმება მეორე წიგნის მესამე თავის ცნობების შეუსაბამობა დანარჩენ ტექსტთან)?! ერთი რამ ცხადია, მოსე კალანკატუელის თხზულების პირველ ნაწილში მაშტოცი მისიონერად და მქადაგებლად წარმოგვიდგება და მისი სამოღვაწეო ასპარეზი სრულიად განსხვავდება ტრადიციული სომხური შეხედულებისაგან.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

მოვსეს კალანკატუაცი, აღვანთა ქვეყნის ისტორია - მოვსეს კალანკატუაცი, *აღვანთა ქვეყნის ისტორია*, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა, თბილისი, 1985.

¹ ჯავახიშვილი, *ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა*, გვ. 180.

² Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, გვ. 1-8.

- ჯავახიშვილი, *ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა* - ჯავახიშვილი ი.,
ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, ტფილისი, 1935.
- The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai* - *The Caucasian Albanian Palim-
 psests of Mt. Sinai*, Edited by J. Gippert, W. Schulze, Z. Aleksidze and J.-P.
 Mahé, Vol. 3 (Monumenta Paleographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica,
 dirigée par Z. Aleksidze), Turnhout, 2007.
- The History of the Caucasian Albanians* - *The History of the Caucasian Albanians* by
 Movsēs Dasxuranci, Translated by C. J. F. Dowsett, London, 1961.
- Moses Khorenatsi, *History of the Armenians* - Moses Khorenatsi, *History of the Ar-
 menians*, Translation and Commentary on the Literary Sources by R. W.
 Thomson, London, 1980.
- Աճառյան, *Հայոց գրերը* - Աճառյան Հր., *Հայոց գրերը*, Երևան, 1968:
- Ադոնց, *Երկեր* - Ադոնց Ն., *Երկեր*, Հինգ հատորով, Բ, Պատմա-բանասիրական
 ուսումնասիրություններ, Երևան, 2006:
- Կորյուն, *Վարք Մաշտոցի* - Կորյուն, *Վարք Մաշտոցի*, Բնագիրը, ձեռագ-
 րական ընթերցվածներով, թարգմանությամբ, ներածական ուսումնաս-
 իրությամբ, առաջաբանով և ծանոթագրություններով Մանուկ
 Աբեղյանի, Երևան, 1980:
- Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն Հայոց* - Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն
 Հայոց*, Քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութ-
 ինեանի, Լրացումները Ա. Բ. Սարգսեանի, Երևան, 1991:
- Մովսէս Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի* - Մովսէս
 Կաղանկատուացի, *Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի*, Քննական
 բնագիրը և ներածությունը Վարազ Առաքելյանի, Երևան, 1983:

Information about Maštoc' in "The History of the Country of Albania" by Movsēs Kałankatwac'i

Summary

"The History of the Country of Albania" by Movsēs Kałankatwac'i contains rather important materials concerning the activities of the 5th century notable Armenian figure Maštoc'. Maštoc' is mentioned in Book One and Book Two, that is the section which is traditionally attributed to Movsēs Kałankatwac'i's writings.

Data on Maštoc' preserved in Movsēs Kałankatwac'i's work, can be conditionally classified into two groups according to factual material: 1. Data that can be called oral narratives. 2. Data based on a specific historical source.

In both books of "The History of the Country of Albania" the narratives about Maštoc' are significantly different from each other: according to the first group, Maštoc' is just a preacher and enlightener of Albania, and most importantly, these data is not confirmed by other sources. In addition to epic narratives, the work of Movsēs Kałankatwac'i about Maštoc' tells the story where the Armenian figure of the 5th century is described as a preacher of Christianity who converted Albanian people. In the third chapter of the Book Two the visit of Maštoc' to the Albanian royal court is described, where he met the King of Albania Arsuał and Bishop Eremia; as well as the propagation of Christian religion and the creation of Albanian script with the help of Benjamin the translator.

Comparing the data about Maštoc' from "the History of the Country of Albania" with the data in Koriwn's and Movsēs Xorenac'i's works, revealed that the epic stories related to Maštoc' must be based on the Albanian tradition. As for the part of the work about the creation of Albanian alphabet and the propagation of Christianity, we can confidently say that "The History of the Armenians" by Movsēs Xorenac'i is used as a source.

If we share the scholars' ideas that Movsēs Xorenac'i is a historian of the 9th century, then Movsēs Kałankatwac'i, the historian of the 7th century, could not use Movsēs Xorenac'i's work as a source. It is logical to suppose that the data was included later by Movsēs Dasxuranc'i according to Movsēs Xorenac'i in the 10th century. Movsēs Dasxuranc'i is considered the editor of Book One and Book Two and the author of Book Three. In my opinion, it is the reason why we have completely different, contradictory information about the person in one and the same source.